

Костриця Н. М.
Національний університет біоресурсів
і природокористування України

РОЗВИТОК АГРОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ НА УКРАЇНІ У X – XIX СТ.

Автором статті проаналізовано основні етапи встановлення й розвитку агрономічної освіти на Україні в X–XIX ст., визначено найхарактерніші риси її формування.

Ключові слова: французька модель освіти, австрійська модель освіти, сільськогосподарська освіта, агрономічна освіта, агрономічні знання.

Джерела, процеси й особливості формування, розвитку і становлення сучасної вітчизняної системи агрономічної освіти неможливо ґрунтовно дослідити без екскурсу в давню історію, її системного та комплексного дослідження. Для забезпечення в нинішню педагогічну теорію і практику підготовки фахівців-агрономів кращих культурних надбань минулого, потрібне глибоке вивчення, переосмислення й об'єктивне оцінювання цілей, завдань та специфіки становлення й функціонування агрономічної освіти в давні часи.

Наукові розвідки щодо історичних аспектів розвитку аграрної освіти відображено у працях вітчизняних педагогів та істориків. Серед них: В. О. Зайчук; В. М. Манько, Т. Д. Іщенко, О. І. Михайлюк, Ю. Д. Рубан, Л. Л. Білан, С. О. Білан, І. А. Сергієнко, О. О. Костенко, М. В. Костюк та ін.

Мета статті – проаналізувати розвиток агрономічної освіти на Україні у X–XIX ст.

Виклад основного матеріалу. На теренах сучасної України церква, особливо після того, як у X–XI ст. виникла мережа монастирів, стала центром не лише культури й духовності, а й прогресу в сільському господарстві. Саме церковний метод освіти, базований на високій духовності й кращих народних традиціях, протягом тривалого часу був головним на наших землях. До XVI ст. основним учителем залишався дяк, якого називали “дидаскала”, “даскал”, “бакаляр”, “майстер”. Вагомим акцентом у розвитку агрономічної науки впродовж цього періоду стало створення і наступне поліпшення монастирських садів [11, с. 20].

Згодом основну освітянську функцію перебрали братства. Хоча вони діяли при церквах здавна, тепер їхня освітянська роль незрівнянно зросла. Своєю метою братства визначали у XVI ст. протидію реформаційному руху і католицьким реакціонерам. За рахунок кращих здобутків національної культури братства підняли освіту на значно вищій рівень; окрім того, діяли на перспективу, адже захищали молодь від закордонних впливів, прагнули, щоб вона засвоювала і збагачувала надбання рідного народу. Особливо вагомим був внесок створеного у 1585 р. Львівського братства, котре

послужило своєрідним зразком для наслідування в інших містах.

Велике значення для розвитку в Україні аграрної освіти і науки мали навчальні заклади, ініціатором і організатором створення яких став митрополит Київський Петро Могила. Найбільшим його успіхом у цій сфері стало те, що він у 1630 р., об'єднавши засновані з його ж таки ініціативи школи у Києво-Печерській Лаврі зі школою Київського братства, заклав основу для функціонування Могилянської колегії. Розвинувшись, вона увійшла до числа найважливіших навчальних закладів слов'янського світу. З погляду нашого дослідження важливо зазначити, що тут при вивченні мов (грецької, латинської і старослов'янської) посилялися на історичні та поетичні твори, в яких ішлося про взаємини людей із природою та між собою, хліборобську працю.

Через 71 рік після виникнення, у 1701-му, навчальний заклад, який створив П. Могила, набув, завдяки своєму розвитку, статусу Києво-Могилянської академії. (Раніше йменувалася колегією, бо тут через заборону з боку польського уряду не викладали богословських наук.) Такому поступові значною, якщо не вирішальною мірою посприяла щедро фінансова підтримка з боку гетьмана Івана Мазепи. Академія постійно була в центрі його турбот і стала гордістю очільника Української козацької держави, одним із провідних закладів такого типу в Європі. Тоді у “Могилянці” навчалось близько двох тисяч студентів. Розрахована на 12 років програма навчання охоплювала “сім вільних наук”: *trivium* (граматика, піїтика і риторика) та *svadivium* (арифметика, географія, філософія, музика). Зауважимо, що, наприклад у Кембриджському університеті на початку його існування вивчали лише *trivium* і отсигіуиш, за опанування першим комплексом наук присвоювали ступінь бакаляра, а другим – магістра. Планомірно розвиваючись, у 17–18 ст. Києво-Могилянська академія була найбільшим культурно-освітнім і науково-культурним центром України, Білорусії та Росії [11, с. 31].

Історичні документи свідчать, що чимало випускників Київської академії працювало у сільській місцевості. Зрозуміло, що вони були носіями і пропагандистами культури в широкому розумінні цього слова, у т. ч. агрокультури. У результаті освітній рівень певних верств селянства помітно підвищувався.

Серед перших в Україні узагальнень агрономічних знань варто назвати “Трактат про землеробство”. Цій праці педагог, філософ, церковний діяч, професор Києво-Могилянської колегії. Симон Яворівський (1658–1722) надавав такого значення, що ввів до свого курсу натурфілософії [10, с. 87].

Щоб становити найхарактерніші риси формування і розвитку в Україні системи аграрної освіти, проаналізуємо основні етапи цього процесу. Визначальним для глибшого його розуміння є встановлення основи, на якій була базована тут організація освіти до жовтневого перевороту 1917 року,

тобто принципів функціонування галузі. Цілком погоджуємося з достатньо аргументованим твердженням В. Шандри, що в період правління (1762–1796 рр.) імператриці Катерини II з її ініціативи була застосована австрійська модель [13, с. 65].

Згодом, коли царювати почав (1801 р.) Олександр I, перевагу було віддано французькій моделі. Саме її принципи послужили ґрунтом для поділу системи освіти у країні на певні рівні – від нижчого до найвищого. Використавши ці роботи W. K. Cummins і N. F. McGinn (1998 р.), особливості французької моделі порівняно з іншими, чинними в Європі, розглянув у своїй статті К. Корсак [2, с. 49]. Отже, визначальними рисами цієї моделі, що належить до найстаріших у світі, є, по-перше, наявність ідеалу (технічна еліта), а по-друге, базування теорії навчання на ментальності тієї чи іншої дисципліни, тобто її відповідності характерові народу. Вводячи у царській Росії, зокрема в підпорядкованій їй Наддніпрянській Україні, французьку модель, Олександр I акцентував на тому, що вона передбачає: а) централізоване управління освітньо-виховним процесом; б) помірну плату за навчання; в) авторитарний стиль керівництва; г) державне фінансування діяльності освітньої сфери.

Зазначимо, що після Великої французької революції 1793 р. ідеал людини, яка пройшла всі щаблі системи освіти, у французькій моделі змінився. Вона почала ґрунтуватися на принципі меритократизму. Це означало, що кожний має отримувати лише заслужене самотужки, завдяки особистим здібностям та досягненням. Тим часом у німецькій системі основоположним залишився принцип, згідно з яким базовим для випускників були органічно притаманні народіві поняття порядку і слухняності. Ще одна особливість післяреволюційної французької системи освіти – та, що другорядними стали походження учня чи студента і його належність до аристократичної еліти. А при отриманні освіти, скажімо, у Великобританії на це звертали особливу увагу, таким чином дотримуючись певних традицій і розвиваючи їх на новому рівні відповідно до вимог часу. При впровадженні французької моделі в Україні була врахована й діалектичні зміни в її функціонуванні [3, с. 49].

Наголосимо, що тодішні сільськогосподарські вищі навчальні заклади були зорієнтовані на підготовку не науковців, а спеціалістів, які б працювали безпосередньо біля землі, забезпечуючи її високу віддачу. І це цілком зрозуміло, бо головним завданням залишалося забезпечення продовольством населення, котре дедалі зростало. На території Російської імперії створення таких закладів мало певні особливості, адже основою для цього реформування послужили землеробські школи.

Територіальна близькість українських земель до західноєвропейських країн посприяла впровадженню у цій частині царської Росії імперії

передового зарубіжного досвіду в окресленій сфері. Підтвердження може служити насамперед те, що визначальним у поширенні аграрних знань став вклад університетів та професійних сільськогосподарських вищих навчальних закладів.

Відомо, що готувати агрономів у Російській імперії розпочали в 1797 році; базовою щодо цього стала перша практична школа рільництва. Уряд створив її для забезпечення кадрами, котрі мали працювати на так званих “зразкових фермах”. Саме за допомогою цих шкіл влада планувала підняти рівень знань казенних і удільних селян. Адже від того, як вони дотримувалися технології рільництва, залежала врожайність на величезних земельних масивах.

Через чверть століття, у 1822 р., розпочала працювати школа прикажчиків, яку організувало Московське товариство сільського господарства. Її слухачів набирали з кріпацьких селян, освітній процес відбувався на належному рівні, й незабаром школу реорганізували у середнє рільницьке училище. Наступною віхою у поширенні сільськогосподарських знань стало створення 1832 р. в Красному Селі поблизу Петербурга рільницького удільного училища. Вона було зорієнтоване на підготовку для удільних маєтків фахівців із допосівного обробітку ґрунту. Вони мали пильнувати насамперед за тим, як орють селяни, і допомагати їм порадами та рекомендаціями [10, с. 84].

У 1833 р. в Росії було створено Комітет удосконалення землеробства [158, с. 156]. Він намітив низку заходів, спрямованих на поліпшення справ у галузі. Одним із найвагоміших результатів стало створення в університетах та ліцеях перших сільськогосподарських кафедр. Зокрема, в Петербурзькому та Київському університетах були відкриті у 1838 р. самостійні агрономічні кафедри. Зазначимо, що в Київському університеті діяли ботанічний, зоологічний і агрономічний кабінети, ботанічний сад та інші науково-допоміжні структури.

Важливим для розвитку сільськогосподарської освіти і науки стало те, що відповідно до університетського статут 1863 р. кафедри агрономії реорганізували у кафедри агрономічної хімії, до того ж, викладачам дозволили вносити деякі зміни у навчальну програму [9, с. 213].

Як зафіксував Університетський статут 1884 р., при викладанні агрономії необхідно було давати студентам енциклопедичні знання, а вести весь курс мав один викладач [6, с. 49].

Згодом, на початку ХХ ст., вчені висловилися за розширення в університетах системи викладання агрономії. Метою нововведень була підготовка не тільки вузькоспеціалізованих агрономів, а й фахівців із окремих галузей природознавства та сільськогосподарського суспільствознавства. Як у цей період зазначив С. В. Щусєв, ішлося навіть про організацію в

університетах кафедр культури сільськогосподарських рослин, культури сільськогосподарських тварин та сільськогосподарської економії; було розроблено відповідні проекти [14, с. 6].

Сільськогосподарська освіта розвивалася не тільки у вертикальному, а й у горизонтальному вимірі, влада прагнула охопити нею найширші верстви населення. Повертаючись хронологічно назад, зазначимо, що від 1840 р. в Російській імперії поширилося створення навчальних ферм для молодих хліборобів. Метою цих закладів була підготовка господарів зразкових садиб, а також прикажчиків для поміщицьких маєтків. Теоретичні знання на таких фермах підкріплювали передовою практикою. Характерно, що тут упроваджували новинки, апробовані не тільки в кращих господарствах Росії, а й у інших країнах. Цілком закономірно, що згодом на інтелектуальній і матеріальній базах навчальних ферм почали створювати сільськогосподарські училища.

Також у 1840 р. була організована дворозрядна Гори-Горецька вища школа сільського господарства. Ті, хто навчався за першим розрядом, закінчували її з кваліфікацією прикажчиків і доглядачів маєтків поміщиків; випускники за другим розрядом отримували документ про агрономічну освіту і мали право управляти великими маєтками. Після здійсненої у 1848 р. реорганізації нижчий розряд школи став училищем і почав готувати сільських управителів, бухгалтерів та прикажчиків, перетворили на вищий – рільничий інститут. Випускники останнього отримувати знання в такому обсязі, що могли працювати не тільки вченими агрономами широкого профілю, а й управителями в усіх сільськогосподарських галузях [10, с. 84].

Знову ж таки теоретичний курс поєднували з практичними заняттями. Навиків управління студенти набували, працюючи помічниками управителів ферм. Після закінчення теоретичних викладів обов'язковою була річна практика в одному з кращих поміщицьких маєтків.

Важко переоцінити значення для становлення і розвитку сільськогосподарської освіти Петровської землеробської та лісової академії. Вона була створена 1865 р. в Москві як вищий навчальний заклад, вільний і доступний для всіх, хто бажає здобути ґрунтовні знання в окреслених у назві академії сферах. Випускники працювали здебільшого управителями казенних і приватних маєтків, ферм та лісів [4].

Наш аналіз був би неповним без дослідження становища у цій сфері в Західній Україні. Її землі належали як відомо, до Австрійської, а з 1867 р. – до Австро-Угорської імперії. На підпорядкованих цій державі теренах першим вищим аграрним навчальним закладом, в якому могли здобувати освіту й українці, став Віденський сільськогосподарський інститут. Він був створений із ініціативи учасників Сільськогосподарського конгресу, які у 1868 р. внесли у

Рейхстаг відповідний законопроект. Ним було передбачено, зокрема, що навчальний заклад функціонуватиме за державні кошти і даватиме наукову сільськогосподарську освіту.

Після формування викладацького корпусу, створення належної матеріальної бази Віденський інститут 3 квітня 1872 р. почав діяти [7, с. 123]. Його головним завданням, як зазначено в Статуті, було “надання наукової освіти сільським та лісним господарям, які бажають керувати великими маєтками і присвятити своє життя дослідженням у галузі сільського господарства та лісівництва”. Цей статут 6 червня того ж 1872 р. затвердило Міністерство землеробства Австро-Угорщини, якому тоді був підпорядкований інститут. Через шість років, у 1878-му, його передали Міністерству віросповідання та освіти. Таке рішення було мотивоване необхідністю впорядкувати систему вищої освіти [5, с. 18].

Після цього екскурсу в тодішню Австро-Угорщину повернемося на територію Російської імперії. Тут у 1888 р. було відкрито поблизу Ялти Вищі курси для підготовки зразкових спеціалістів із виноробства. Випускників цих курсів скеровували вчителями у виноробні навчальні заклади, а також управителями виноробних господарств. Цього ж періоду влада взялася дбати про цілеспрямоване формування династій сільськогосподарської еліти. Зокрема, у 1894 р. почав діяти закритий (призначений для дітей великих землевласників) вищий навчальний заклад – Московський сільськогосподарський інститут, де на двох відділеннях готували агрономів та інженерів-агрономів. Базою для практики студентів служив один із найбільших поміщицьких маєтків [7].

Висновки. Отже, на території сучасної України вищих аграрних навчальних закладів до 1917 р. не було. Агрономів із вищою освітою готував тільки Київський політехнічний інститут [12]. Згодом основою сучасних спеціалізованих на підготовці фахівців цієї сфери ВНЗ стали сільськогосподарські навчальні заклади нижчого рівня (нижчі сільськогосподарські училища, нижчі школи першого та другого розрядів і практичні сільськогосподарські школи). Навчальні заклади нижчого рівня стали носіями і пропагандистами агрокультури культури в результаті освітній рівень селянства помітно підвищувався.

Використана література:

1. Білан Л. Л. Становлення та розвиток аграрної освіти в Україні (XIX–початок XX століття) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Білан Людмила Леонідівна / Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. – Ж., 2007. – 186 с.
2. Вергунов В. А. Периодизация становления и развития организационных основ научно-образовательного обеспечения сельского хозяйства Украины и Франции: Историко-научный анализ // Нариси аграрної науки, освіти та техніки / В. А. Вергунов НААНУ, ДНСГБ. – К., 2010. – Ч. 3. – 284 с.

3. *Вергунов В. А.* Науково-організаційні та методологічні основи становлення й розвитку вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи в агрономії // Нариси історії аграрної науки, освіти та техніки / УААН, ДНСГБ. – К. : Аграрна наука, 2008. – Ч. 2. – 568 с.
4. Высшее образование в России: Очерк истории до 1917 года / под ред. В. Г. Киселева. – М. : НИИ ВО, 1995. – 352 с.
5. *Дедусенко А.* Агрономическая помощь населению Украины / под ред. К. Г. Маньковского. – Харьков, 1923. – 128 с.
6. *Депенчук Л. П.* Концепції викладання природничих наук та університетський статут 1884 р. // Нариси з історії природознавства і техніки. – 1986. – Вип. 32. – С. 44-49.
7. З історії міжнародних зв'язків України: наука, освіта (XIX – 30-ті роки XX ст.): Документи і матеріали / НАН України ; Інститут історії України / М. М. Варварцев (відп. ред.). – К., 1999. – 203 с.
8. *Иванович К. А.* Высшая сельскохозяйственная школа в СССР / К. А. Иванович. – М., 1948. – 159 с.
9. Развитие биологии на Украине : в 3 т. / под ред. К. М. Сытника. – К. : Наукова думка, 1984–1985. – Т. 1 : С древнейших времен до Великой Октябрьской социалистической революции. – К. : Наукова думка, 1984. – 415 с.
10. *Свистун В. І.* Підготовка майбутніх фахівців аграрної галузі до управлінської діяльності. – К. : Науково-методичний центр аграрної освіти, 2006. – 343 с.
11. Становлення і розвиток аграрної освіти і науки в Україні (з найдавніших часів і до сьогодні) / Д. О. Мельничук, М. В. Зубець, Л. Ю. Беренштейн, С. С. Коломієць, Б. Я. Панасюк, С. К. Рудик, С. К. Гузеватий ; Нац. аграр. ун-т. – К. : НАУ, 2005. – 224 с.
12. *Степанович Е. П.* Высшая специальная школа на Украине (конец XIX – начало XX в.) АН УССР. Ин-т истории Украины ; отв. ред. Е. И. Луговая. – К. : Наукова думка, 1991. – 100 с.
13. *Шандра Валентина.* Мережа освітніх інституцій та модернізація функцій освіти в Правобережній Україні в 30-х рр. XIX ст. // Волинські Афіни. 1805–1833: зб. наук. праць / Кременецький обл. гуманітар.-пед. ін-т ім. Тараса Шевченка ; під ред. С. Маковського і В. Собчука. – Тернопіль : Богдан, 2006. – С. 63-72.
14. *Щусев С. В.* Сельскохозяйственная наука и высшая школа / С. В. Щусев. – М. : тип. А. И. Мамонтова, 1911. – 18 с.

КОСТРИЦА Н. Н. Развитие агрономического образования на Украине в X–XIX ст.

Автором статьи проанализированы основные этапы становления и развития агрономического образования на Украине в X–XIX ст.

Ключевые слова: французская модель образования, австрийская модель образования, сельскохозяйственное образование, агрономическое образование, агрономические знания.

KOSTRYTSYA N. M. Development of Agricultural Education in Ukraine in X–XIX Centuries.

The author analyzed the main stages of the establishment and development of agricultural education in Ukraine X–XIX centuries and determined most characteristic features of its formation.

Keywords: French model of education, the Austrian model of education, agricultural education, agronomist education, agronomic knowledge.